

Yıl: 1955

M. ZEKİ ORAL
KİTAPLIĞI

Cilt : IV, Sayı: I-II

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

I-II

A. Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ KİTAPLIĞI
Ayniyat No.
Yer No. 5840/4

1955

Bu eser
MEHMET ZEKİ ORAL'ın
A. Ü. İlahiyat Fakültesine
armağanıdır

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 5 5

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÇAMLİBEL, FARUK NÂFİZ : <i>Hamd-ü Senu</i> (Şiir)	
AT-TANCİ, Prof. Muhammed b. Tâvîr : <i>Abû Mansûr al-Mâturîdî</i>	1
ANSAY, Ord. Prof. SABRİ ŞAKİR : <i>İslâm hukukunda Kâsânî'ye göre bulunmuş çocuk</i>	13
SCHİMMEL, Prof. A. : <i>Roma'daki beynelmilel din bilginleri kongresi</i>	16
TURAN, Prof. OSMAN : <i>Selçuklularda faizle para ikrazı münasebetiyle zoraki bir tenkid</i>	23
ÜÇYİĞİT, EKREM : <i>Ortaçağ İslâm medeniyetinin Avrupa medeniyeti üzerinde tesirleri..</i>	31
BİRAND, Doçent Dr. KÂMURAN : <i>İnsanlığın aydınlanması ve hürriyet üzerine</i>	46
BERK, NURULLAH : <i>İslâm yazısında plâstik ve ifade (Fransızcası ile)</i>	49/53
HEJLER, Prof. Dr. FRIEDRICH : <i>Mistisizmde Tanrı mefhumu</i>	58
ÜÇOK, BAHRIYE : <i>Hamitoğulları beyliği</i>	73
ÜLKEN, Prof. HİLMİ ZİYA : <i>İbn Sina'nın din felsefesi</i>	81
BİBLİYOGRAFYA :	
H. A. R, Gibb. <i>Mohammedanism</i> (Yaşar Kutluay)	95
Hilmi Ziya Ülken, <i>İslâm düşüncesine giriş</i> (Prof. B. Z. Egemen) .	98
Dr. Abdülkadir Karahan, <i>Kırk hadis</i> (Nihad Çetin) ..	100

İNSANLIĞIN AYDINLANMASI VE HÜRRİYET ÜZERİNE

Doç. Dr. KÂMURAN BİRAND

Aydınlanma devri adıyla anılan XVIII. yüzyıl düşünce çığır, insanlığın aydınlanabilmesi için ilk şart olarak, insanlık hürriyetinin gerçekleşmiş olmasını kabul eder. İnsanlık, ancak hürriyete kavuştuktan sonra, hür bir atmosfer içinde aydınlanmak imkânını bulur. Ama, hürriyetin kendisi nedir? Hürriyet, istenilen ve erişilebilecek olan her şey üzerinde sınırsız bir girişme hakkına sahip olmak mı demektir? Hürriyet, düşünülen ve tasarlanan her fikri, her inancı bir sınır tanımadan, her durumda topluluğa aşlamak, dünya okur yazarlarına sunmak mı demektir?

Hürriyeti insanın doğuştan sahip olduğu en tabii haklarından biri sayan ve her insanın bu tabii hürriyet hakkıyla dünyaya geldiğini ileri süren XVIII. yüzyıl düşünürleri, aynı zamanda, dizginsiz hürriyetin mevcut olamayacağını ve hürriyetin sınırlandırılması gerekeceğini de kabul ederler. Çünkü, dizginsiz ve sınırsız hürriyet hakkını kullanmaya kalkan her fert, öteki fertlerin hürriyet haklarına saldırmış olur. Bundan dolayı, topluluk içinde yaşayan her insan, hürriyeti için bir takım sınırlar tanımak zorundadır. İnsan hür doğmuştur. Ama her yerde zincirler içindedir. (Rousseau).

Topluluk içinde fertlerin hürriyet haklarının sınırlanması ve korunması, kanunun hâkim olmasıyla, topluluk içindeki en üstün kuvvetin kanun kuvveti olmasıyla mümkündür. kanunsuz hürriyet yoktur (Montesquieu). İnsan, ancak belli kanunlara boyun eğmek ve belli ödevleri yerine getirmekle hürriyet içinde yaşar. Ancak, yalnız belli kanunlara boyun eğen ve belli ödevleri yerine getirmekle yetinen bir insanın düşünce hürriyeti nasıl gerçekleşir? Topluluk içinde, bir takım kaide ve buyruklara göre yaşamak zorunda olan bir insan, kendi aklını kullanmak hürriyetini nasıl elde edebilir? Gerçekte, insanlığın aydınlanması açısından, insanın kendi aklını hür bir şekilde kullanmak hakkı, onun için en esaslı bir insanlık ödevidir. Nitekim, XVIII. yüzyıl aydınlanma çığırını, bilgi teorisi açısından, sarsılmayacak felsefi temeller üzerine dayandıran Kant, insanlığın aydınlanmasını sağlayacak biricik kuvvetin hürriyet olduğunu, hürriyetin ise, aklın genel olarak her alanda kullanılması demek olduğunu ileri sürer¹⁾. İnsan, kendi aklını, hiç bir otoriteye bağlanmadan ve hiç bir baskıya uğramadan kendi başına kullanmak yetki ve cesaretini insanlığın kültür ve düşünce tarihindeki uzun bir gelişme ve ilerleme sonucunda kazanır. İnsan bu duruma, erginliğine kavuştuktan, yani kendi aklını bir başkasının kılavuzluğu olmadan, kendi başına kullanmak gücüne ulaştıktan sonra varır. Bu duruma ulaşan insan, korkaklığından ve tembelliğinden dolayı içinde bulunduğu aciz halinin dışına çıkmaktan çekindiği, boyunduruk altında yaşamayı isteyerek benimsediği devreleri ardında bırakır. O, bundan böyle, kendi varlığı ile kendi dışında bulunan şeyler arasında bir aralık koyar. Toplulukla ilgili kurum ve oluşumlar, dinî inançlar, gelenek ve görenekle ilgili görüş ve inanışlar karşısında bir tavır takınabilir.

Bununla birlikte, bir topluluk içinde yaşayan insan, her vakit, bir takım buyruklarla karşılaşır. O, bu topluluk içinde yaşadığı müddetçe bu buyruklara boyun eğmek zorundadır. Her devlet, kendi organlarından, bir takım yurttaşlık ödevlerinin,

(1) Was ist Aufklaerung (1784) adlı yazısından.

hem de hiç düşünülmeden, üzerinde fikir yürütülmeden, yerine getirilmesini ister. Her yurttaş, devletin kendisinden istediği vergiyi, hiç düşünmeden vermek zorundadır. Bağlı olduğu dinin doğmalarına düşünmeden inanmak zorundadır.

Kant, aklın, genel ve özel olmak üzere, iki çeşit kullanılış tarzı olduğuna işaret eder. Aklın genel kullanılışı, her hangi bir şahsın, bir bilgin olarak, bütün halka hitap etmesi, bütün dünya okurları karşısında, açıkca, kendi aklını kullanması demektir. Aklın özel kullanılması ise, her hangi bir şahsın kendisine verilen belli bir ödevi, bir devlet ödevini yerine getirirken yahut bir memuriyette çalışırken, kendi aklını kullanması demektir. Kant'a göre, aydınlanmayı sağlayacak tek güdü aklın genel kullanılması, yani bir bilginin, her hangi bir konuda, kendi görüş ve düşüncelerini bütün dünyaya açıklamasıdır. Bundan dolayı, aklın bu çeşit kullanılışının tamamıyla serbest olması, hür bırakılması lâzım gelir. Bir bilgin, ama yalnız bir bilgin olarak, insanlığa kendi derin inceleme ve araştırmalarını ulaştırırken hiç bir sınır ve bağla bağlanmamalıdır.

Buna karşılık, aklın hususi kullanılması, yani bir memurun makamında çalışırken, yahut bir yurttaşın, her hangi bir yurttaşlık ödevini yerine getirirken, kendi aklını kullanması, mümkün olduğu kadar sıkı şekilde sınırlanmalıdır. Topluluğun selâmeti için, bunun böyle olması zorunludur. Toplulukla ilgili olan işlerde, idare mekanizmasının yolunda gitmesi, devlet tarafından gösterilen hedeflere hep birlikte yönelmesi ve bu hedeflerin el birliği ile korunması lâzımdır. İşte bu durum, bazı fertlerin kendilerini passif tutmalarını ve verilen buyruğu muhakeme etmeden yerine getirmelerini gerekli kılar.

Bununla birlikte, Kant'a göre bu fertler, yalnız bu devlet mekanizmasının bir bölümü değil, aynı zamanda bir topluluğun, hattâ bütün bir dünya topluluğunun organlarıdır. Bunlar, passif bir şekilde ve gereğince yerine getirdikleri devlet işlerine zarar vermeden, bir bilgin sıfatıyla düşünebilir, incelemelerde bulunabilir ve araştırmalarından dünya okurlarını haberli kılabilirler. Bir subayın ödevi sırasında aldığı buyrukların faydasızlığı ve yetersizliği hakkında fikir yürütmesi elbette ki pek korkunç olur. Burada ona düşen ödev, yalnız, üstlerinin verdiği buyrukları yerine getirmektir. Ama buna karşılık, aynı subay, dünya topluluğunun bir organı bir bilgin olarak, ve dünya okurlarının karşısına çıktığında, askerlik hakkındaki görüşlerini ileri sürmesi, yahut her hangi bir savaş sırasında gördüğü kusurlara işaret etmesi, hem hakkı, hem insanlık borcudur. Keza, bir yurttaşın devletin koyduğu vergileri savsaklamadan vermesi gerekir. Çünkü, vermediği takdirde cezalanır. Ama, onun, bir bilgin olarak, vergiler hakkındaki görüşlerini açıklaması, hangi çeşit vergilerin, adil ve insafli olabileceğini göstermesi hiç de mahzurlu değildir.

Aynı şekilde, dinî "mission"u olan bir şahsın, kendi cemaatine ve kendi yoluna gideceklere, bağlı olduğu teşkilâtın sembolüne göre söz söylemesi gerekir. Çünkü o, bu şartla bu ödevi üzerine almıştır. Ama, bir bilgin sıfatıyla, kendi araştırmalarına dayanarak, her hangi bir sembolde gördüğü yanlışmalara işaret etmekte ve böylece din işlerinin düzeltilmesine yardım etmekte tamamiyle hürdür. Bu ödevi yerine getirir, yani emre ve metne göre nakletmekle yükümlü olduğu ve naklettiği şeylerde hatalar olduğunu bir bilgin sıfatıyla açıklarken, çelişik bir iş yapmış olmaz. Bir din temsilcisi, kendi ulusuna temsil ettiği dinî teşkilâtın esas kaide ve gereklerini öğretecek, bu kaide ve gereklerden kendi ulusu için faydalı olacak bazı pratik sonuçlar da çıkaracaktır. Ama bütün bunlarda, dinin iç yapısına aykırı ve çelişik bir şeyin bulunmamasına dikkat edecektir. Öğrettiği kaide ve gereklerde ve bunlardan çıkardığı pratik so-

nuçlarda, dinin iç yapısına aykırı ve çelişik şeyler bulunduğuna inanan bir din temsilcisinin gönül rahatlığı ile çalışmasına imkân yoktur. Şu halde, bir din temsilcisinin, kendi cemaati önünde vaz'ederken kendi aklını kullanması, aklın özel kullanılışdır. Bu kullanmada o, yabancı bir buyruğa boyun eğmek, nakledeceği inanç ve görüşleri olduğu gibi nakletmek zorunda olduğundan dolayı hür değildir. Ama, bir bilgin olarak, bütün dünyaya yöneldiği zaman, kendi şahsiyetiyle konuşmak ve kendi aklını kullanmak bakımından sonsuz bir hürriyete sahiptir.

Kant'a göre, insanlığın ilerlemesi, ve aydınlanması için, başlıca engel, taassupla tutulan sembol ve görüşlerdir. Şu halde, her hangi bir siyasî sembole, her hangi bir dinî yorumlama ve açıklamaya taassupla bağlanıp, halk üzerinde bu yoldan sonsuz bir üstün vasılık kurmaya hiç bir siyasî teşkilâtın ve hiç bir dinî cemaatin hakkı yoktur. Böyle bir hareket, insanlığın ilerdeki her çeşit aydınlanma ve gelişmesine engel olacak bir sözleşmedir. Hiç bir devrin, kendisinden sonra gelecek devri, kendisini yanılmalardan kurtaramıyacak, bilgilerini genişletemeyecek ve aydınlanma yolunda ilerliyecek bir duruma düşürmeğe hakkı yoktur. Böyle bir hareket, özü gereği, ilerlemeğe ve aydınlanmaya yönelmiş olan insanlığa karşı bir cinayettir.

Bir ulusa, düstur olarak uygulanabilecek olan şeyin kriteriyumu, bu ulusun kendiliğinden, ona bağlanması, bağlanabilmesidir. Bundan dolayı, bir kanun koyulurken, halkın bu kanunu benimseyip benimsemeyeceği, halkın bu kanunu, kendine yükleyip yüklemeyeceği sorulmalıdır. Bir monark'ın bile kanun koymaktaki değer ve becerikliliği, kendi iradesiyle halkın isteğini birleştirebilmesine dayanır.

Kant'a göre bir düzen yürürlüğe konurken, yurttaşlardan her birine, onda gördükleri eksik ve kusurları belirtmek hürriyeti verilmelidir. İnsanlığın ilerlemesine daha elverişli olan, daha iyi bir düzen üzerinde birleşmiş olanların da, eskide kalmak isteyenlere zarar vermeksizin, kendi aralarında bir dernek kurmalarına, hattâ gerektiği vakit, devletin kendisi tarafından korunmalarına izin verilmelidir. Buna karşılık, taassupla bağlanmış ve tutulmuş bir sembolün, üzerinde tartışılmayan mutlak bir akidenin, bir nesil boyunca da olsa, hâkim olarak, insanlığın ilerlemesindeki ve aydınlanmasındaki bir zaman aralığını yok etmesine izin verilmelidir.

Şu halde insanlar, mevcut düzeni aksatmadan, her vakit ve her konuda düşünebilmeli ve bir bilgin sıfatıyla bu düşüncelerini ifade etmek imkânını bulmalıdırlar. Kant'a göre, "Düşünün, istediğiniz şey üzerinde, istediğiniz kadar düşünün, ama, itaat edin" diyen büyük Friedrich, insanlığın her türlü saldırıdan uzak tutulması lâzım gelen yönü ile devlet otorite ve ödevinin sınırlarını kavramış aydın bir monarktır.